FLORICA DIMITRESCU

OBSERVAȚII ASUPRA UNOR DENUMIRI DE ȚESĂTURI, DE ÎMBRĂCĂMINTE ŞI DE ÎNCĂLȚĂMINTE ÎN TEXTUL *PALIEI DE LA ORĂŞTIE*

Pentru prietena mea
Viorica Pamfil,
cu drag, la aniversară!

Din cele mai vechi timpuri, printre primele necesități ale omului au fost grija pentru hrană şi pentru un adăpost contra intemperiilor şi a sălbăticiunilor de toate felurile, ca şi apărarea de variațiile de temperatură, în special de frig, prin acoperirea corpului. Dacă ne referim la acest ultim aspect, este interesant de urmărit cum se prezentau țesăturile, veşmintele şi încălțămintea în aspectele vechi ale limbii, în textele române din primele scrieri, manuscrise sau tipărituri începând cu secolul al XVI-lea.

Cum prin acest articol dorim să omagiem munca de zeci de ani la Universitatea din Cluj a profesoarei Viorica Pamfil, am socotit că este nimerit să ne aplecăm, din perspectiva amintită, asupra *Paliei de la Orăştie* (1581-1582), excelent editată de aceasta acum mai bine de 40 de ani.

După cum se ştie, textul *Paliei de la Orăştie* (mai departe vom folosi sigla PO) este urmat de un indice extrem de bine alcătuit. În acesta se întâlnesc relativ numeroase cuvinte care aparțin sferei textilelor, a veşmintelor şi a încălțămintei, pe care ne propunem să le examinăm în rândurile de mai jos cu speranța că nu am omis – involuntar – şi altele. Structura fiecărui articol va avea următoarea schemă: termenul respectiv, indicațiile morfologice, anul primei înregistrări în română indicându-se sursa – în cele mai multe cazuri, T. –, definiția, ilustrarea printr-un singur citat, pentru conciziune (nu de puține ori se fac doar trimiteri dacă termenul figurează într-un citat edificator la un alt cuvânt), etimologia, numărul de ocurențe în PO. Pentru datele fundamentale ne-am adresat, în principal, dicționarelor DE, DEX şi T., în această ordine, corespunzătoare anului lor de apariție: DE, 1958-1959 sau de reeditare: DEX, ediția a doua, 1996, T. – reeditat la Cluj-Napoca între anii 2002-2005 (vezi *infra*, bibliografia). Trebuie specificat că, în unele situații, în

DACOROMANIA, serie nouă, XV, 2010, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 107-118

articole apar şi alte date, de exemplu discuţii mai largi despre etimologie, despre unele definiţii insuficient de cuprinzătoare, menţionări despre caracterul arhaic sau regional al unor termeni etc. Uneori vom aduce completări la primele datări (indicate prin VP = Viorica Pamfil şi FD = Florica Dimitrescu) sau rectificări, dacă am întâlnit predatări în PO. Alteori, la capitolul „ocurenţe" vor apărea modificări – este vorba de cuvintele plurisemantice, unde cifra va indica exact numărul de ocurenţe din domeniul restrâns cercetat în această lucrare.

Iată corpusul din PO pe care ne bazăm cercetarea de faţă:

ACOPERĂMÂNT s.n., T. 1551 – „Ceea ce serveşte la acoperit; (în special) acoperiş". Trebuie observat că în această definiţie din DEX, nu se cuprinde şi sensul mai vechi „veşmânt, haină" al cuvântului. În indicele din PO apare această distincţie semantică, din moment ce se menţionează „învelitoare; acoperiş", fără însă a se specifica în care dintre cele cinci trimiteri este vorba de „acoperiş" şi unde anume apare accepţia „haină". Recitirea textului, la trimiterile din indice, a dat următorul rezultat: în patru cazuri era prezentă semnificaţia „acoperiş" („***acoperămintele** corturilor*") şi numai în una singură sensul este „haină", sens întărit – dacă mai era nevoie! – de apropierea de termenul nonambiguu *veşmânt*: *Că **veşmântul** lui un singur, **acoperemântul** trupului său întru care doarme* 253, 23. Vezi şi *beartă*. Din *acoperi* + suf. *-ământ* – 1 ocurenţă în domeniul vestimentaţiei.

BEARTĂ (reg.) s.f., VP şi FD 1581-2 PO – „Margine, bordură; tivitură", sensuri menţionate în indicele *Paliei*. În acest caz numai unul dintre aceste sensuri, prezente în cele 7 citate în care figurează termenul *beartă*, aparţine ariei veşmintelor şi anume: *Să faci şi cel veşmânt* […] *şi sus în partea desupra să fie o gură într-însu şi pregiur gură într-una să fie **beartă** tivită cum să nu se destrame* 273,17. Termenul nu este înregistrat în DE, DEX, T. În Pamfil L PO, p. 132, *beartă* este considerat a fi de provenienţă maghiară, iar în *E Reg*., p. 236 este precizat etimonul maghiar *párta*, care are şi sensul „margine". De observat că, dat fiind că acest termen nu apare în alt text mai vechi şi este prezent exclusiv în PO – precum reiese din Dimitrescu, *Indice* (cu menţiunea că acolo, dintr-o greşeală pentru care avem ocazia, acum, tardiv, să ne cerem scuze, se indică 17 ocurenţe în loc de 7) –, înseamnă că putem nota la rubrica „prima atestare" anul apariţiei *Paliei de la Orăştie*. Cum această situaţie nu este singulară, vom trimite la cuvântul *beartă* ori de câte ori va fi cazul, pentru stabilirea primei atestări, evident în absenţa altei informaţii care ar putea conduce către o predatare. – 1 ocurenţă în domeniul vestimentaţiei.

BRÂU s.n., pl. *brâne*, T. sec. XVI PS SCH – „Cingătoare lată de lână". Pentru exemple, vezi *chindisit*, *cumânac*, *îmbrăcăminte*, *pochiolate*. DE îl explică din. lat. *brandeum* „pânză de in" şi „cingătoare". Forma de pl. *brâne*, asemănătoare „cu pl. *grâne*, *frâne*, este greu de explicat"; DEX: cf. alb. *bres*, *brez*; T. îl consideră „probabil din vsl. *brunja* «stomac»" sau cuvânt de substrat, prezent în albaneză. În ceea ce ne priveşte, cel mai probabil *brâu* este un termen de substrat, cf. alb. *bres*, *brez*, *brenc* Rosetti, HLR, p. 302, 310; Brâncuş, *Voc*., s.v. – 10 ocurenţe.

CĂMĂŞUIE s.f., T. 1581-2 PO – „Haină la preoţii evrei (cămaşă lungă de pânză subţire sau de mătase"): *Fă lor den giolgiu şi **cămăşui**, cum să-şi acoaperie peliţa greţiei den vintre în gios* 274, 22. Din *cămaşă* + suf. *-uie* – 2 ocurenţe.

CHEOTOARE s.f., 1508 DLRV – „Mic semicerc de aţă, lână etc.”: *Să le prindză cu o **cheotoare*** 266, 8. DEX: din lat. **clautoria* (din **clautus* = *clavutus*); T: din **clavitoria* sau *clavatoria*, după *clavis* „cheie” – 5 ocurenţe.

CHINDISIT adj. (regionalism Pamfil, L PO p. 133), T. 1581-2 PO – „Brodat”: *Feaceră şi cel brâu **chindisit** den mătase răsucită albă* 313, 8. Din verbul *chindisi* – 2 ocurenţe.

CHINDISITURĂ s.f. (regionalism Pamfil, L PO, p. 133) T. 1581-2 PO – „Broderie”: „Feace dver [perdeaua altarului] şi uşiei cortului den mătase galbină, mohorâtă, roşie şi den mătase răsucită albă cu măiestrie, ca *chindisitura*” 304, 11-12. DE: din *chindisi* + suf. -*tură*. – 1 ocurenţă.

COASE vb. III; T. 1561 Coresi, *Tetr*. – „A prinde între ele, cu acul sau prin maşina de cusut, părţile unei pânze a unei haine etc.”: *A ţease şi **a coase** cu mătase galbină* 300, 23. DE, DEX: din lat. pop. *cosere* în locul clasicului *consuere*; T.: din lat. *consuere* – 1 ocurenţă.

CUMÂNAC s.n., T. (*comănac*) aprox. 1601, de fapt PO 1581-2. 2, termenul fiind prezent în acest text mai vechi – „Acoperământ de cap purtat de preoţii evrei în timpul slujbei religioase”: *Acestea vor fi iară veşmintele de îmbrăcământ, care vor face pieptari, efod, veşmânt larg de mătase, veşmânt strâmt, **cumânac** şi brâu* 270, 15. Vezi şi *îmbrăcăminte*. DE: „origine obscură”, dar „după Scriban, *Arhiva* 1914, 133 (urmat, cu rezerve, de *DAR* [= DA], din lat. *calamancum* «moţ, vârf»” (DE, s.v. *comănac*); v. şi sb. *kalamank* „bonetă”. DEX: et nec.; T. din mgr. *camilavk*i, înrudit cu termenul *camilafcă* „potcap acoperit cu un văl purtat de preoţii şi de călugării ortodocşi” – 7 ocurenţe.

CUSUT s.n., T. 1581-2 PO – „Meşteşugul cusutului”. Pentru exemple, vezi *ţesut.* Din verbul *coase.* – 1 ocurenţă.

DESCULŢA vb. I, T. 1581-2 PO – „A se descălţa”. Pentru exemple, vezi *încălţăminte.* DEX: din lat. **disculciare* sau din rom. *desculţ*: DE, T.: din lat. *disculciare* sau *discalciare* – 1 ocurenţă.

DESTRĂMA vb. I, T. 1673, DOS, de fapt 1581-2 PO, termenul fiind prezent în acest text mai vechi. – „(Despre ţesături, haine) a se zdrenţui”. Pentru exemple, vezi şi *beartă*, *tivitură*. DE îi citează pe P. Papahagi, *Notiţe*, p. 19 şi pe Pascu I, p. 171, care pornesc de la lat. **distramare*, dar consideră că provine „mai probabil de la *tramă*, care trebuie să fi existat în româna veche şi care astăzi se foloseşte ca neologism”; DEX: din *des-* + *tramă*; T.: din lat. *trama* – 2 ocurenţe.

EFOD, EHOD s.n., VP şi FD 1581-2 PO – „Obiect de îmbrăcăminte la preoţii evrei” (PO, indice); „Parte din veşmântul preoţesc făcut din mătase scumpă încrustată cu pietre preţioase” (*Biblia* 2001, p. 105, nota 1): *Leagă hozenul cu belciugurele sale de belcigele **efodului** cu şinor de mătase galbină, cum pre acel **efod** cu măiestrie făcut tare să se ţină şi cum hozenul de către **ehod** să nu se dezlege* 272, 23 şi 273, 2; vezi şi *cumânac.* Desigur, termen de origine ebraică, la fel ca şi *hozen* şi *falon*; vezi şi PR în care se indică provenienţa ebraică a acestui lexem neconsemnat în DE, DEX, T. – 24 de ocurenţe (vezi *beartă*).

FALON s.n., VP şi FD 1581-2 PO – „Obiect de îmbrăcăminte la preoţii evrei, efod” (PO, indice): [Darul este o] *piatră de onichinos în **falon*** 260, 25. Pamfil L PO, p. 134. Cuvânt de origine ebraică neconsemnat în DE, DEX, T.; – 1 ocurenţă (vezi *beartă*).

GIULGIU s.n., T. 1581-2 PO – „Pânză subţire”. Pentru exemplu, vezi *cămăşuie*. Din magh. *gyolcs* – 1 ocurenţă.

HAINĂ s.f., T. 1581-2 PO – „Veşmânt”: *Îmbrăcându-se într-alte **haine**, mearse lăuntru la Faraon* 140, 22. DE: scr *haljina*; DEX: bg. halina, scr. *hajina*; T.: slav. *halina* – 10 ocurenţe.

HOJEN, **HOZEN** s.n., T 1581-2 PO – „Îmbrăcăminte la preoţii evrei, pieptar” (PO, indice): *Şi **hojenului** den curat aur lanţure cu câte două capete* 272, 10; vezi şi *efod*. T.: din ebraică, prin magh.; Pamfil, L PO, p. 134: de origine ebraică – 19 ocurenţe.

IN s.n., T. 1542 – „Plantă erbacee textilă”: ***Inul** amu fluriia* 208,17. Din lat. *linum* – 1 ocurenţă.

ÎMBRĂCA vb. I, T. 1551 – „A acoperi corpul cu veşminte”: Şi *Domnul Dumnedzeu făcu lui Adam şi muieriei lui haine din piei şi **îmbrăcă** ei* 21, 8; vezi şi *haină.* DE, DEX: din lat. **imbracare* (din *braca* „pantalon”); T.: *braca* „pantalon” – 14 ocurenţe.

ÎMBRĂCĂMINTE s.f., T. 1551 – „Haine”: *După aceea şi feciorilor lu Aaron încă fă **îmbrăcăminte**, brâne şi cumânace* 274, 16-17; vezi şi *înveşti*. Din *îmbrăca* + suf *-ăminte* – 6 ocurenţe.

ÎMBRĂCĂTOR adj., VP şi FD 1581-2 PO – „Care se îmbracă”: *Veşminte **îmbrăcătoare*** 277,10. Din *îmbrăca* + *-tor* – 1 ocurenţă (vezi *beartă*).

ÎNCĂLŢĂMINTE s.f., T. 1581-2 PO – „Nume generic pentru ceea ce se pune în picioare pentru a le apăra”: *Desculţă-ţi **încălţămintele** tale den picioarele tale* 185, 23. DE, DEX, T.: din *calciamentum*, după *încălţa* – 1 ocurenţă.

ÎNCINGE vb. III, T. sec. XVI CV – „A înfăşura în jurul mijlocului o cingătoare, un brâu”: Pentru exemple, vezi *pochiolate.* DE, T.: din lat *cingere*, s.v. *încinge*, sensul 2 „a aprinde”; DEX: din lat. *incingere* – 2 ocurenţe.

ÎNVĂLI vb. IV, T. 1561 Coresi, *Tetr.* – „A acoperi”: *Ce cu piialea iedului mânule pre grumazi ce era goli **învăli*** 90, 9. DE, DEX, T.: din sl. *valiti* – 1 ocurenţă.

ÎNVĂLUI vb IV, T. 1561, Coresi, *Tetr.* – „A se înfăşura”: *Acoperi-se cu un veşmânt şi **se învălui*** 132, 8. T.: din sl. *val* „undă” sau din rom. *val*; DEX: din *în* + *val* + *-ui* (influenţat semantic de *văl*) – 1 ocurenţă.

ÎNVEŞTI vb IV, T. sec. XVI PS SCH – „A îmbrăca”: *Şi ia îmbrăcămintele şi **înveşti** pre Aron cu cel veşmânt strâmt* 275, 16. DE, DEX reţin etimologia dată în CDDE: din lat. *(in)vestire* ; T.: lat. *vestire.* – 1 ocurenţă.

LEGĂTURĂ s.f., T. sec XVI PS. SCH. – „Şiret pentru încălţăminte”: *Din tot ce iaste al tău nu voi lua nece o aţă sau neci o **legătură** de zgarbură* 50, 5. DE, T., DEX: din lat *ligatura* – 1 ocurenţă cu acest sens.

MĂTASE s. f., T. 1428 – „1. Fibră textilă naturală de borangic prelucrat”. Pentru exemple, vezi *ţesut*: „2. Ţesătură fină din aceste fibre”: *Acesta e iară darul care de la ei veţi lua: aur, argint, arame, **mătase** galbenă, **mătase** mohorâtă, **mătase** roşie* 260, 20. Vezi şi *chindisitură*, *coase*, *cumânac*, *şinor*, *vison.* DE, T., DEX: din lat. *metaxa*, *mataxa*. Termenul *mătase* a fost împrumutat în magh. sub forma *mátasz* – 85 de ocurenţe.

NASTUR s.m., aprox. 1462 DLRV – „Mic obiect de metal, sidef, etc. ce serveşte la încheiatul hainelor, al pernelor”: *Şi între ceastea să faci **nasturi** sunători de aur* 273, 21-21. DE trimite la it. *nastro* „panglică”, dar relaţia semantică nu este prea uşor de admis; tot în DE se aminteşte etimologia din lat. *nastula*, precum şi cea din got. *nostilo*, propusă de Giuglea, DR, I, p. 382, însă considerate improbabile; DEX: et. nec. – 2 ocurenţe.

OCHIŞOR s.m., T. 1581-2 PO – "Cheotoare": Şi câte 50 de *ochişori* feace pre tot procovul perdea pe margini cu carii într-una să le poată acăța 302, 8. Din *ochi* + suf.*-işor*. – 8 ocurențe

PIEPTAR s.n., T. 1581-2 PO – „Vestă". Pentru exemple, vezi *cumânac*. DE, DEX, T.: din *piept* + *-ar*. – 2 ocurențe.

PLAŞCĂ s.f., T. sec. XVI PS SCH. – 1. „Maramă, basma": *Luo derept aceaia Răveca* ***plaşca*** *şi se îmbrobodi* 82, 2 – 2. „manta": *Sim şi Iafet luară o* ***plaşcă****, puseră pe umere* 37, 10; T.: din sl. *plaşti* – 3 ocurențe.

POCHIOLATE s.n. pl., VP şi FD 1581-2 PO – „Văl subțire cu care se acopereau preoții evrei în timpul slujbei religioase": *Încinge şi Aron şi feciorii lui cu brânele şi* ***pochiolatele*** *leagă-le pre cap, cum preuțiia la dânşii să fie cu obiceaiu de vecie între Israil* 275, 25. Pamfil în L PO p. 229 şi în *E. Reg* p. 240 şi 244 susține originea magh., din. *patyolat*, a acestui termen neconsemnat în DE, DEX, T. – 1 ocurență (vezi *beartă*).

ŞINOR s.n., (regionalism pentru *şnur*) T. 1581-2 PO – „Şnur, şiret": *Şi leagă aceaia cu* ***şinor*** *de mătase galbină* 274, 6 ; vezi şi *efod.* DE, s.v. *şnur*: din germ. *Schnur* ; T.: din magh. *sinór* – 4 ocurențe (vezi *beartă*).

TÂMBARIU s.n, T. 1561 Coresi, *Tetr.* – „Manta": *La-va în vin veşmântul său şi în sângele a oiei* ***tâmbariul*** *său* 174,13. T. : din mgr. *tamparion* – 1 ocurență.

TIVIT adj., T. 1581 PO – „(Despre țesături, haine) Cu marginea cusută". Pentru exemple, vezi *beartă*. Pentru etimologie, vezi *tivi* – 1 ocurență.

TIVITURĂ s.f., T. sec. XVI PS H. – „Tiveală": *Feace ... pregiur gură* ***tivitura****, cum să nu se destrame* 312, 23. Din *tivi* + *-tură* – 1 ocurență.

TOARCE vb. III, T. sec. XVI PS H. – „A trage fire dintr-un caier şi a le răsuci cu ajutorul fusului pentru a obține firele de țesut": *Muierile încă care era mândre cu mânule lor* ***torcea*** 299, 24-25. DE, DEX, T.: din lat *torquere* – 3 ocurențe.

TORT s.n., T. aprox. 1560 – „Fir tors, de in, cânepă etc.": *Şi bătu aur şi-l tăie ca pe un* ***tort*** *cum cu măestrie să-l poată țese* 310, 27 DE, DEX, T.: din lat. *tortus* – 1 ocurență.

ȚESE vb. III, T. 1642 *Caz. Govora*, de fapt 1581-2 PO, termenul fiind prezent în acest text mai vechi. – „A face țesături". Vezi şi *coase*, *tort*. DE, DEX, T.: din lat. *texere* – 2 ocurențe.

ȚESUT s.n., T. 1645, de fapt 1581-2 PO, termenul fiind prezent în acest text mai vechi. – „Meşteşugul țesătoriei": *Cine era măiestru la cioplit, la* ***țesut*** *şi la cusut cu mătase galbină* 309, 16. Pentru etimologie, vezi *țese* – 1 ocurență (vezi *beartă*).

VEŞMÂNT s.n, T. sec. XVI CV – „Îmbrăcăminte": *Şi luo Răveca lui Isav celui fiiu mai mare* ***veşmintele*** *mai scumpe ce în casă era* 90, 6. Vezi *beartă*, *vison*. DE, DEX, T.: din lat *vestimentum* – 74 de ocurențe.

VISON s.n. (dispărut azi, vezi Pamfil L PO, p. 133), T. 1581-2 PO – „Pânză fină de in": *Îmbrăcă în veşminte de mătase şi în* ***vison*** *şi lanț de aur aruncă-i în grumazi* 143, 21. DE, T.: din neogr. *vissos*, ac. *-on* – 1 ocurență.

ZGARBURĂ s.f. (înv.) T. sec. XVI, PS. SCH. – „Încălțăminte": *În picioarele voastre* ***să*** *aveți zgarburi* 215,12. Vezi şi ***legătură****.* T.: cf it. *scarpa*, rom. *scarp* (dar e greu de susținut, odată ce rom *scarp* – în T., s.v. – este atestat de-abia la începutul sec. al XIX-lea!); Pamfil, L PO p. 133 consideră că *zgarbură* are o etimologie „nesigură" – 2 ocurențe.

Materialul lexical – alcătuit din 44 de termeni – excerptat din PO din domeniul veşmintelor, al încălţămintei şi al ţesăturilor etc. poate fi discutat din diverse perspective:

I. Primul punct de vedere care se impune în cazul de faţă este separarea unităţilor lexicale prezentate mai sus în două categorii distincte: a) termeni cunoscuţi şi înţeleşi până astăzi în limba comună, în raport cu b) termenii arhaici şi regionali.

Astfel, din prima specie, a cuvintelor rămase vii, actuale până în zilele noastre, fac parte lexemele *acoperământ*, *brâu*, *cheotoare*, *coase*, *cusut*, *desculţa*, *destrăma*, *haină*, *in*, *îmbrăca*, *îmbrăcăminte*, *încălţăminte*, *încinge*, *învăli*, *învălui*, *mătase*, *nastur*, *pieptar*, *tivit*, *toarce*, *tort*, *ţese*, *ţesut*, *veşmânt* (variantele fonetice sub care apar unele dintre aceste cuvinte în PO nu au de a face cu circulaţia termenilor respectivi în româna actuală).

Dintre cuvintele devenite obsolete, rămase la stadiul de arhaisme şi/sau de regionalisme fac parte termenii *beartă*, *cămăşuie*, *chindisit*, *chindisitură*, *cumănac*, *efod*, *falon*, *hojen*, *giulgiu*, *îmbrăcător*, *înveşti*, *legătură*, *ochişor*, *plaşcă*, *pochiolate*, *şinor*, *tâmbariu*, *tivitură*, *vison*, *zgarbură*. După cum se poate observa, uneori nu este vorba de cuvinte propriu-zise, ci de sensurile particulare ale acestora în limba veche, precum la *giulgiu*, *legătură*, *ochişor*, *şinor*.

De remarcat că termenii sunt echilibrat repartizaţi numeric în cele două categorii, în prima 24, cu numai patru cuvinte în plus faţă de cea de a doua, care cuprinde 20 de lexeme. Semantic însă, se constată anumite deosebiri. În prima serie se întâlnesc numeroşi termeni de bază ai **îmbrăcămintei** şi **ai încălţămintei**, cei g e n e r i c i în special: *acoperământ*, *brâu*, *cheotoare*, *coase*, *cusut*, *desculţa*, *destrăma*, *haină*, *îmbrăca*, *îmbrăcăminte*, *încălţăminte*, *încinge*, *învăli*, *învălui*, *nastur*, *pieptar*, *tivit*, *veşmânt*, şi mai puţini, dar tot termeni f u n d a m e n t a l i, referitori la **ţesături**: *in*, *mătase*, *toarce*, *tort*, *ţese*, *ţesut.* Grupul al doilea, cel al arhaismelor şi al regionalismelor, cuprinde numeroase denumiri p a r t i c u l a r e ale **îmbrăcămintei**: *beartă*, *cămăşuie*, *chindisit*, *chindisitură*, *cumănac*, *efod*, *falon*, *hojen*, *îmbrăcător*, *înveşti*, *legătură*, *ochişor*, *plaşcă*, *şinor*, *tâmbariu*, *tivitură* şi numai două denumiri g e n e r i c e: *înveşti şi zgarbură*, precum şi trei denumiri de **ţesături**: *giulgiu*, *pochiolate*, *vison.*

II. Din punctul de vedere al o r i g i n i i, termenii corpusului supus discuţiei arată, în ordinea ponderii etimoanelor (alături de fiecare cuvânt vom menţiona şi ocurenţa sa), în felul următor:

Cuvinte formate în interiorul limbii române: *acoperământ* – 1, *cămăşuie* – 2, *chindisit* – 2, *chindisitură* – 1, *cusut* – 1, *desculţa* – 1, *destrăma* – 2, *îmbrăcăminte* – 6, *îmbrăcător* – 1, *încălţăminte* – 1, *învăli* – 1, *învălui* – 1, *ochişor* – 8, *pieptar* – 2, *tivit* – 1, *tivitură* – 1, *ţesut* –1.

Cuvinte de origine latină: *cheotoare* – 5, *coase* – 1, *îmbrăca* –14, *in* – 1, *încinge* –2, *înveşti* –1, *legătură* –1, *mătase* – 85, *toarce* –3, *tort* –1, *ţese* –2, *veşmânt* –74.

Cuvinte din maghiară: *beartă* –1, *giulgiu* – 1, *pochiolate* –1, *şinor* – 4.

Cuvinte din ebraică: *efod* – 24, *falon* – 1, *hojen* – 18.

Cuvinte de sursă greacă: *tâmbariu* – 1, *vison* – 1.

Cuvinte de proveniență slavă: *haină* – 10, *plaşcă* – 3.

Cuvinte de substrat: *brâu* – 10.

Cuvinte cu origine necunoscută sau nesigură: *cumânac* – 7, *nastur* – 2, *zgarbură* – 2.

De remarcat că termenii formați în interiorul limbii române sunt cei mai mulți, fiind în număr de 17 (cu o frecvență de 33). Marea majoritate din acest total, şi anume 11, provine de la termeni originari din latină: *acoperământ*, *cămăşuie*, *cusut*, *desculța*, *destrăma*, *îmbrăcăminte*, *îmbrăcător*, *încălțăminte*, *ochişor*, *pieptar*, *țesut*; din total, două se explică prin greacă: *chindis*i şi *chindisitură*, două din slavă: *învăli* şi *învălui*, iar două, *tivit* şi *tivitură*, din *tiv*, care nu are o etimologie cunoscută. Se poate afirma că cei 11 termeni dezvoltați din etimoane latine vin să întărească ponderea elementului latin propriu-zis. Pe locul al doilea se plasează cele 12 cuvinte care îşi au originea direct din latină; acestea, aşa cum am menționat imediat mai sus, îşi consolidează poziția prin cele 11 lexeme provenite, la rândul lor, din etimoane latine.

III. Considerăm că nu este lipsit de interes să se urmărească şi f r e c v e n ț a termenilor de diferite origini în cazul cuvintelor din segmentul semantic supus acum discuției:

– Elementele explicabile direct din latină, chiar dacă nu sunt în număr foarte mare, au, de departe, cea mai mare frecvență: 186 de ocurențe (vezi cifrele de la capitolul imediat precedent); dintre lexemele de proveniență latină, două sunt „campioane" ca număr, şi anume *mătase*, cu 85 de ocurențe (material care apare frecvent în îmbrăcămintea preoților, căreia i se consacră un întreg capitol, al 39-lea, din *Ishod* (p. 110-114), şi *veşmânt*, cu 74 de ocurențe. De remarcat că în Pamfil, *Contribuții*, lucrare excelentă prin minuțiozitate, consacrată în întregime cercetării statistice a textului *Paliei*, aceşti doi termeni se situează pe locuri „din față" în raport cu numărul total al cuvintelor comune din PO – 2003 –, şi anume termenul *mătase* are nr. 103 şi ocupă rangul 91, iar *veşmânt*, numărul 115 şi ocupă rangul 115 (p. 164), ceea ce constituie o dovadă că sunt termenii de bază (unul reprezintă materialul cel mai des utilizat la hainele preoților, şi celălalt este cel mai frecvent termen generic pentru „haine") ai fragmentului semantic luat în considerație aici.

– Urmează, într-un fel, aşteptat, dată fiind natura textului – o parte a Vechiului Testament –, cele trei cuvinte de sursă ebraică desemnând, cu 43 de ocurențe, un obiect din vestimentația preoților ebraici; se întâmplă ca cel puțin două dintre ele să fie şi sinonime (în plus, şi cu termenul *pieptar*), aşa încât vor fi examinate mai departe, în paragrafele dedicate sinonimiei.

– Poziția a treia o ocupă termenii, mulți la număr, născuți în spațiul limbii noastre (din care numai 7 nu provin din etimoane latine), dar care nu au o circulație prea mare, ei însumând numai 37 de ocurențe. Celelalte 30 de ocurențe pot, în modul cel mai firesc, să se adauge celor 186 de ocurențe ale cuvintelor provenite direct din limba latină.

– Se succed apoi cuvinte cu ocurenţe mai reduse, precum termenii de origine slavă (cu 13 ocurenţe), cel din substrat (cu 10 ocurenţe), cei maghiari (cu 8 ocurenţe), cei greceşti (cu 2 ocurenţe) şi, în fine, cei cu etimologie neprecizată sau necunoscută (cu 11 ocurenţe).

Trebuie specificat în legătură cu ocurenţa diverselor unităţi lexicale că în paginile de faţă există unele (aparente) neconcordanţe cu ocurenţele din indicele *Paliei*. Aşa se întâmplă, de ex., la termenul *legătură*, care în PO are un mare număr de ocurenţe pentru mai multe semnificaţii, dar unul singur, cel de la sensul al doilea, „şiret la încălţăminte", ne interesează acum. În această situaţie indicele, în măsura în care erau precizate separat semnificaţiile, ne-a uşurat munca, ceea ce nu s-a întâmplat, de pildă, la *acoperământ*, unde nu s-a tratat diferit sensul de „acoperiş" şi cel de „veşmânt care acoperă pe cineva", aşa că, din totalul de 5 ocurenţe, ne-am putut opri numai la una care intra în cadrul lucrării noastre.

Concluzia la acest punct este că, prin larga lor răspândire, chiar dacă nu sunt foarte multe la număr, elementele latine predomină în domeniul redus avut în vedere aici.

IV. Într-un text care cuprinde, pe lângă cele 533 de nume proprii, 2 000 (cifrele sunt în Pamfil, *Contribuţii* p. 160) de termeni comuni – singurii care ne interesează când vizăm o privire de ansamblu asupra s i n o n i m i e i – este firesc să se afle un număr ridicat de cuvinte mai mult sau mai puţin echuvalente semantic. Într-adevăr, într-o lucrare mai veche, consacrată *Artei cuvântului în* ***Palia de la Orăştie*** (Dimitrescu, *Arta*, p. 152-178), am avut în vedere nu mai puţin de 200 de serii sinonimice simple sau complexe, mergând de la grupuri minimale de 2 termeni până la serii largi de 9 şi chiar 11 sinonime, cum este conceptul *animal*: *vită*, *dobitoc*, *jivină*, *jiganie*, *dihanie*, *făptură*, *gadină*, *avuţie*, *bogăţie*, *marhă*, *bunătate* (probabil calc după magh. *jószág*, vezi Treml, *Calco*, în *Studi rumeni* IV, p. 105-106), care au condus la concluzia că „în Palie ar fi posibil să se deslușească afirmarea incipientă a unui stil literar retoric în care joacă un anumit rol funcţia estetică a sinonimelor" (*lucr. cit.* p. 178). Nu era însă de aşteptat ca, într-o lucrare precum cea de faţă – unde nu am cercetat decât o arie semantică redusă –, să putem observa o serie de sinonimii între cei 44 de termeni ai corpusului stabilit iniţial mai sus citaţi. Surpriza a fost cu atât mai mare, întâlnind şapte serii sinonimice! Cele mai multe sunt reprezentate prin grupuri minimale, alcătuite din două lexeme: *încălţăminte – zgarbură* (discutat în Dimitrescu, *Arta*, p. 160), *tivit – beartă*, *tâmbariu – plaşcă*, *cumânac – pochiolate*, *ochişor – cheotoare*. Se poate observa că primele două cupluri sunt alcătuite din câte un termen al limbii comune – *încălţăminte*, *tivit* – care circulă până astăzi în română şi câte un cuvânt ieşit din uz – *zgarbură*, *beartă*. Următoarele două sunt formate din câte doi termeni, ambii ieşiţi din circulaţie. În cazul lui *ochişor* trebuie precizat că în PO acesta avea o accepţie deosebită, exact „cheotoare".

În PO se întâlnesc şi cazuri de sinonimie complexă, de ex. între trei sau patru termeni. În această postură par a fi lexemele sinonime *falon*, *efod* (acestea două,

după definiţia termenului *falon* ca „efod” din indicele *Paliei*, despre care, însă, nu avem siguranţa că este foarte exactă), *hojen* şi *pieptar*. După cum vom vedea mai jos, se pare că *efod* nu ar intra în această serie sinonimică, deci absolut sigură este numai sinonimia cu trei termeni: *falon*, *hozen*, *pieptar*. De menţionat că în textul studiat *efod* şi *hozen* se bucură de un număr mare de atestări, în timp ce *falon* nu este înregistrat decât o singură dată, situaţie care, probabil, o reflectă pe cea din original/originale. Oricum, primele trei cuvinte cu aceeaşi origine, ebraică, nu mai apar – cel puţin după împrejurarea că nu figurează în Dimitrescu, *Indice*, s.v. – într-un alt text din cele excerptate din sec. al XVI-lea. (Ele nu apar nici în Pamfil L PO, p. 80-105 şi nici în *Glosarul*, p. 218-234 din Dima, *O traducere*, pentru motivul că aceasta nu cuprinde primele două cărţi din *Palie.*) Aceasta se explică, după toate probabilităţile, prin împrejurarea că nu este vorba de cuvinte folosite în mod obişnuit de limba română – odată ce se referă la realităţi de natură deosebită, de pe alte meridiane. De aceea ar fi interesant de urmărit cu atenţie în traducerile integrale ulterioare ale *Vechiului Testament* dacă s-au folosit aceleaşi cuvinte sau altele, şi anume care, de ce origine, cu ce semnificaţie etc.

Există în PO şi un caz de sinonimie complexă alcătuită dintr-un lanţ sinonimic format, de data aceasta sigur, din patru unităţi, dintre care primele trei sunt uzuale până astăzi, fiecare fiind un termen generic: *haină*, *veşmânt*, *îmbrăcăminte*, *acoperămân*t. Cel de-al patrulea termen nu mai este însă utilizat actualmente cu sensul din vestimentaţie semnalat în PO o singură dată, ci cu înţelesul „acoperiş”. Cu această ocazie trebuie să remarcăm că în *Arta*, p. 156, unde am semnalat 14 serii cu 4 sinonime, nu l-am consemnat şi pe acesta, în sensul că am înregistrat exclusiv primii trei termeni, dar pe al patrulea l-am nesocotit, neluând în seamă sensul special din limba veche al lui *acoperământ.* Facem aici cuvenita *mea culpa*…

V. În sfârşit, câteva remarci privitoare la p r i m e l e a t e s t ă r i ale unor lexeme (este cazul, de obicei, la cuvintele prezente cu o singură ocurenţă, mai rar al celor cu mai multe ocurenţe) din PO: dacă se operează o comparaţie cu termenii din alte texte din secolul al XVI-lea cuprinşi în Dimitrescu, *Indice*, se poate observa că în *Palie* s-au înregistrat destul de multe p r i m e a t e s t ă r i, de exemplu: *beartă*, *cămăşuie*, *cheotoare*, *chindisit*, *chindisitură*, *cumânac*, *cusut*, *efod*, *desculţa*, *giulgiu*, *hojen*, *îmbrăcător*, *încălţăminte*, *mătase*, *nastur*, *ochişor*, *pieptar*, *şinor*, *ţesut*, *tivit*, *tivitură*, *vison*, iar unele cuvinte par a fi în situaţia de h a p a x l e g o m e n o n: *efod*, *pochiolate*. T. este renumit pentru indicarea primelor atestări, dar, uneori, PO ne permite p r e d a t a r e a; de exemplu, pentru *destrăma* T. notează ca primă datare 1673 la Dosoftei. În realitate, termenul apare cu 50 de ani mai înainte, în PO, unde este atestat de două ori. La fel la *cumânac*, *ţese* şi *ţesut* s-a rectificat prima atestare luată în consideraţie în T., în sensul retrodatării în anii tipăririi *Paliei de la Orăştie*, după cum am specificat mai sus la cuvintele vizate.

De asemenea, acolo unde în dicţionarele consultate, în primul rând în T., nu era nici o indicaţie a primei datări, iar în PO era atestat un anumit termen care nu a mai fost înregistrat înainte, am indicat prima sa atestare în PO. Este cazul cuvintelor

beartă, *efod*, *falon*, *îmbrăcător*, *pochiolate.* Problema primelor atestări este foarte delicată şi, oricând s-ar găsi o predatare, trebuie neapărat ţinut seama de aceea!

În concluzie, recolta elementelor lexicale cercetate în PO din spaţiul rezervat ţesăturilor, al hainelor şi al încălţărilor este relativ bogată, mai ales având în vedere că este vorba de un lexic încă prea puţin prelucrat literar, limitat, în acel moment istoric, la vocabularul Vechiului Testament; de aici, de ex., prezenţa a nu mai puţin de trei termeni de origine ebraică pentru a desemna un tip (de fapt, mai curând două tipuri) de veşminte îmbrăcate de preoţii ebraici. O rapidă comparaţie cu textul modern al ultimei ediţii, din 2001, a *Biblie*i în limba română arată că unii dintre aceşti termeni se mai folosesc şi acum, cel puţin în traduceri ale textelor sfinte; de ex.: *Pietre scumpe de pus la* ***efod*** *şi la* ***pieptar*** (în PO, *hojen*) *Ieşirea*, cap. 35, p. 118; la fel s-a păstrat *efod* la cap. 39, p. 121, dar *hojen* este tradus prin *pieptarul*. Tot prin *pieptar* este tradus în *Biblie* şi termenul întâlnit o singură dată în PO, *falon*: *Pietre scumpe ferecate de pus la efodul şi* ***pieptarul*** *preotului* (cap. 25, p. 105). De aici luarea în considerare a sinonimiei dintre trei termeni: *falon*, *hojen* şi *pieptar* (în indicele *Paliei*, *falon* este considerat sinonim cu *efod*, dar înclinăm să credem că nu este aşa). Din curiozitate, am comparat cum au fost traduşi cei trei termeni ebraici în *Biblia* în limba franceză şi am recurs la o tălmăcire foarte recentă, *La Bible*, din anul 2008, unde pe copertă ne întâmpină următoarea precizare: „L'original avec les mots d'aujourd'hui". Într-adevăr, pentru *falon* şi *hojen* se întâlneşte acelaşi cuvânt în limba franceză, *pectoral* (în română este tradus prin *pieptar*), dar *efod* este lăsat sub forma „francizată" – *éphod*, termen pe care îl regăsim în PR cu menţionarea etimonului ebraic (*efod*) şi a sensului „tunică de in purtată de preoţii evrei", semnificaţie care ne poate face să punem sub semnul îndoielii sinonimia alcătuită din patru termeni discutată *supra*. Ceea ce pare sigur este că sinonime sunt trei cuvinte, *falon*, *hojen şi pieptar*, termenul *efod* rămânând pe dinafară, pentru că, probabil, desemnează un alt tip de obiect, poate lung (şi nu un *pieptar* care totdeauna este scurt), o „tunică", din îmbrăcămintea preoţilor evrei. În acest caz ar fi posibil ca *efod* să formeze un cuplu sinonimic cu termenul *cămăşuie* „cămaşă lungă de pânză subţire sau de mătase purtată de preoţii evrei"? Cercetările ulterioare ar putea lămuri sensurile exacte ale termenilor în discuţie şi, deci, stabili şi alte sinonimii în PO.

În sfârşit, ar trebui reţinut ceea ce am specificat mai sus relativ la raportul între termenii care denumesc diferite obiecte de îmbrăcăminte sau de încălţăminte şi cei care se referă la ţesături: în timp ce primii sunt foarte numeroşi – indiferent că sunt lexeme comune şi astăzi sau aparţin categoriei arhaismelor sau a regionalismelor –, numele care vizează ţesuturile sunt reduse ca număr: *coase*, *giulgiu*, *mătase*, *pochiolate*, *toarce*, *tort*, *ţese*, *ţesut*, *vison*, deci 9 termeni (din care, de fapt, numai 4 denumesc ţesăturile propriu-zise – *giulgiu*, *mătase*, *pochiolate*, *vison*), faţă de toţi ceilalţi referitori la îmbrăcăminte şi la încălţăminte, care sunt 35, deci un număr de cam patru ori mai mare! Cum s-ar putea explica aceasta? Probabil, pe de o parte,

prin împrejurarea că diversele obiecte de îmbrăcăminte sunt mai multe la număr decât ţesăturile din care erau lucrate (termenul mai nou „confecţionate" credem că nu este adecvat perioadei reprezentate prin PO la noi şi nici pentru acest text biblic în general). Pe de altă parte, este sigur că diversificarea ţesăturilor s-a realizat ceva mai târziu în comparaţie cu anii apariţiei textului PO, 1581-1582.

Alte concluzii au fost trase, pe parcurs, la fiecare problemă mai mare discutată: raportul între termeni circulaţie până astăzi şi cei deveniţi obsoleţi, etimologia, sinonimia, primele atestări, ocurenţele. În legătură cu acestea din urmă am dori să formulăm un deziderat pentru alcătuirea i n d i c i l o r la viitoarele ediţii de texte: întâi, să se procedeze ca în cazul termenului *legătură* din PO, adică să se separe, precum în orice dicţionar, semnificaţiile diferite ale cuvintelor, şi, în al doilea rând, indicele să reflecte acestă situaţie: concret, să nu se noteze la indice numărul total de ocurenţe al termenului, ci să se specifice numărul ocurenţelor pentru fiecare sens. Ar fi o inovaţie binevenită, în favoarea cercetătorilor filologi pe care, suntem siguri, aceştia ar saluta-o cu multă bucurie!

BIBLIOGRAFIE

Biblia 2001 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Bucureşti, 2001.

Brâncuş, *Voc*. = Grigore Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.

CDDE = I.-A. Candrea, O. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, Bucureşti, Socec, 1907-1914.

CL = „Cercetări de lingvistică", Cluj, 1956-1993.

Coresi, *Tetr.* = *Tetraevanghelul lui Coresi, 1560-1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti 1576.* Ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1963.

CV- *Codicele Voroneţean*, ed. Ion Gh. Sbiera, Cernăuţi, 1885

Dima, *O traducere* = Cristina-Ioana Dima, *O traducere inedită a* ***Vechiului Testament*** *din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

Dimitrescu, *Arta* – Florica Dimitrescu, *Observaţii asupra artei cuvântului în* ***Palia de la Orăştie*** în *Palia*, p. 152-194.

Dimitescu, *Contribuţii* – Florica Dimitrescu, *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973.

Dimitrescu, *Indice* – Florica Dimitrescu, *Indice lexical paralel – secolul al XVI-lea*, în Dimitrescu, *Contribuţii*, p. 121-245.

DE = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, ediţie îngrijită de Tudora Şandru-Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, 2001(originalul a apărut la La Laguna (Tenerife), în 1958-1966).

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

DLRV = G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1974.

DOS = Dosoftei, *Psaltirea în versuri 1673*. Ediţie de N. A. Ursu, Iaşi, 1974.

DR = „Dacoromania", Cluj, 1921-1948; serie nouă, 1994 şi urm.

La Bible = *La Bible*, Geneva, 2008.

Palia = ***Palia de la Orăştie*** *interpretată de*…, Bucureşti, Editura Eminescu, 1984.

Pamfil, *Contribuții* = Viorica Pamfil, *Contribuții la studiul statistic al lexicului românesc. Structura lexicală a Paliei dela Orăştie (1581-1582)*, în *Studii*, 1965.
Pamfil, L PO = Viorica Pamfil, *Lexicul Paliei de la Orăștie. Observații generale*, în CL, VII, 1962, nr. 1, p. 131-135.
Pamfil *E Reg*. = Viorica Pamfil, *Elemente regionale în lexicul* ***Paliei de la Orăştie***, în CL, III, 1958, p. 227-248.
Papahagi, *Notițe* = P. Papahagi, *Notițe etimologice*, Bucureşti, 1907.
Pascu I = G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macédo-roumain*, I. *Les éléments latins et romans*, Bucureşti, 1924.
PO = *Palia de la Orăştie*, ediție de Viorica Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1968.
PR = *Petit Robert*, Paris, Dictionnaires Le Robert, 2009.
PS. SCH. – *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII, traduse din slavoneşte*. Edițiune critică de I.-A.Candrea, vol. I, II, Bucureşti, Socec & Comp., 1916.
Rosetti, HLR = Alexandru Rosetti, *Histoire de la langue roumaine*, édition de Dana-Mihaela Zamfir, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2002.
Studii = *Studii de lexicologie*, Cluj, 1965.
Studi rumeni = „Studi rumeni", Roma, IV, 1929-1930.
T. = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 neubearbeitete Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, vol. I-III, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2002-2005.
Treml, *Calco* = L. Treml, *Di un probabile calco linguistico nella* ***Palia di Orăştie***, în *Studi rumeni*, Roma, IV, 1929-1930.

OBSERVATIONS SUR QUELQUES DÉNOMINATIONS DE TISSUS, D'HABITS ET DE CHAUSSURES TELLES QU'ELLES APPARAISSENT DANS LE TEXTE DE *PALIA DE LA ORĂŞTIE*
(*Résumé*)

L'auteur étudie un secteur restreint du lexique – qui se refere aux domaines des tissus, des habits et des chaussures dans un important texte du XVIe siècle, la Palia de la Orăştie – , rendant ainsi un hommage au professeur Viorica Pamfil, l'éditeur du livre cité. Le nombre des vocables analysés n'est pas grand, mais permet des conclusions pertinents à propos des rapports entre les termes en circulation aujourd'hui même et ceux devenus obsolèts, la fréquence et l'étymologie desd mots, les synonymies possibles. En plus, l'étude met en evidence une série de premiers attestationset des *happax legomenon*.

Universitatea din Bucureşti
Facultatea de Litere
Bucureşti, str. Edgar Quinet, nr. 3-5